FLYKTEN FRÅN NORGE

Över fjäll, skog och hav

Forum för levande historia

Lyssna på utställningen

Över fjäll, skog och hav

Den 9 april 1940 ockuperade Nazityskland Norge.

Gränslotsar ledde flyktingar genom mörker och kyla. Ofta med livet som insats.

Foto: Nasjonalbiblioteket Norge, Bohusläns museum, Arkivverket Norge

Den 9 april 1940 ockuperade Nazityskland Norge. Tusentals människor flydde till Sverige, det enda grannlandet som inte var ockuperat eller i krig. Många återvände när striderna upphörde, men under ockupationen tvingades allt fler på flykt. Bland dem fanns judar, motståndsmän, desertörer och andra som riskerade förföljelse eller arrestering. Under kriget tog sig nära 70 000 människor till Sverige. Hösten 1942 hårdnade förföljelsen av Norges judar. Omkring 1 200 lyckades fly till Sverige och undkom därigenom Förintelsen.

Flykten gick genom skogar, över fjäll eller hav längs den 160 mil långa gränsen. Många var beroende av hjälp för att ta sig i säkerhet. Civila gömde flyktingar, ordnade transporter och visade vägen över gränsen – ibland med livet som insats.

Den här utställningen handlar om flykten, farorna och människorna som valde att hjälpa.

Flykten genom skogen

För många som flydde gick vägen genom skogen. Den kunde ge skydd från upptäckt, men den var också svår att ta sig igenom. Hård terräng, regn, kyla och snö gjorde flykten krävande. Många flyktvägar gick från Norge till Sverige genom gränsområdena i Värmland och Dalsland. Här fanns stora skogar, få vägar och få människor.

Flykten skedde till fots, ofta i mörker. Vägen var lång och gick genom tät skog, över myrar och längs stigar som få kände till.

Gränslotsar som kände terrängen väl visade flyktingarna vägen och hjälpte dem att hitta gömställen och mat. Väl framme i Sverige blev en del flyktingar avvisade, medan andra registrerades och fick hjälp, bland annat sjukvård.

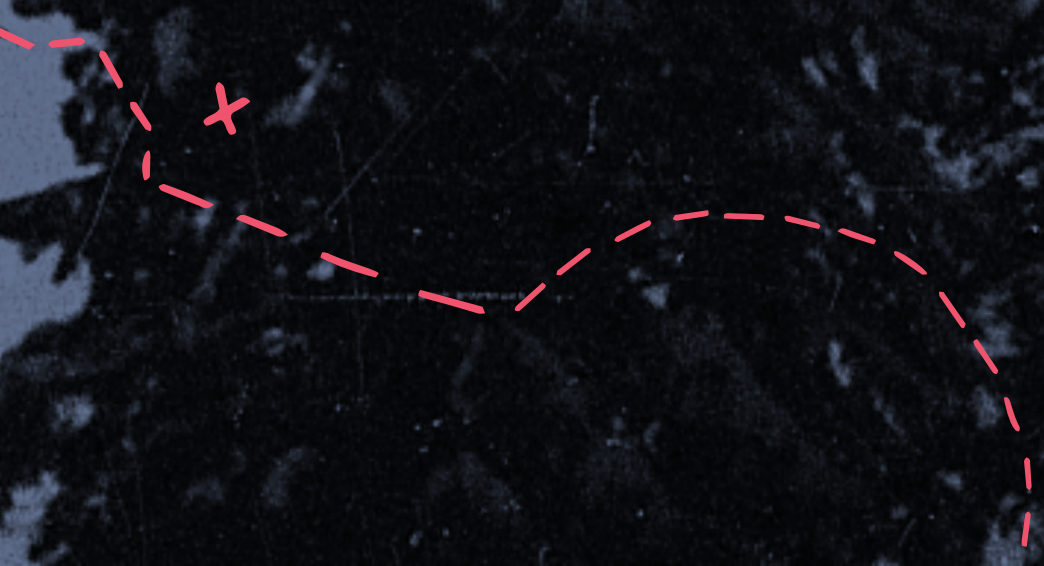

Foto: Digitalarkivet Norge

Familjen Skogstad hjälpte flyktingar

På gården Skogstad i Rødenes, nära svenska gränsen, hjälpte Iver och Martha Skogstad människor på flykt.

Flyktingar från Osloområdet fick mat, vila och övernattning på gården. Nattetid ledde Iver dem längs branta skogsstigar mot Sverige. Vandringen tog flera timmar. Martha tog hand om gården och såg till att livet verkade fortsätta som vanligt. Det var viktigt eftersom anhängare till det norska nazistpartiet Nasjonal Samling bodde i närheten. Hela familjen hjälpte till. Barnen lämnade sina sängar åt flyktingarna och äldsta dottern Lillian visade ibland vägen genom skogen.

I oktober 1944 greps Iver och satt fängslad till krigets slut. År 2009 hedrades Iver och Martha med utmärkelsen The Righteous Among the Nations. En utmärkelse som delas ut till icke-judar som riskerat livet för att rädda judar undan Förintelsen.

Familjen Skogstad. Foto: Privat

Frivilliga insatser var avgörande

Många flyktingar som tog sig över gränsen var trötta, hungriga och behövde någonstans att bo. Varken myndigheter eller civilsamhället var förberedda på att så många människor skulle komma.

I gränsorter som Arvika och Ed blev därför lokalbefolkningens insatser avgörande. Röda Korset, Lottakåren, Svenska kyrkan och andra lokala krafter organiserade hjälp. Längs vägarna ordnades platser där flyktingarna kunde äta och vila efter den svåra flykten. Många invånare öppnade sina hem för människor de aldrig tidigare mött. När bostäderna inte räckte till användes missionshus, biografer och andra lokaler som tillfälliga boenden. Frivilliga insatser blev avgörande. Hela samhällen hjälptes åt för att flyktingarna skulle klara sin första tid i Sverige.

Flyktingar vid gränsen till Sverige. Foto: Arkivverket Norge

Flyktinghjälpen i Ed

Ett exempel på hur hjälpen organiserades är arbetet i Ed. När flyktingar kom till Ed våren 1940 fylldes orten snabbt. Hilma Lindqvist ledde Röda Korsets arbete med mat, kläder och boende. Hon framhöll själv att hjälpen krävde både arbete och pengar och bars upp av frivilliga.

Judiskt liv före ockupationen

Vid den tyska ockupationen 1940 levde omkring 2 100 judar i Norge, främst i Oslo och Trondheim. Många familjer hade kommit från Östeuropa efter förföljelser och diskriminering. Under mellankrigstiden anlände också judiska flyktingar från Tyskland och Centraleuropa. Judar arbetade bland annat som handelsmän, hantverkare och småföretagare. Barnen gick i norska skolor och i Oslo och Trondheim fanns synagogor och judiska föreningar. De var en del av det norska samhället, men en del mötte också antisemitism.

Förföljelsen av judar i Norge började redan 1940, då deras radioapparater togs ifrån dem. Därefter skärptes förföljelsen steg för steg. Judar registrerades, deras egendom beslagtogs och hösten 1942 inleddes massarresteringar.

Familjen Klein i Trondheim, fotograferad omkring 1930.
Foto: Judiska museet Trondheim

Judar i Norge före och under kriget

2 100

Ungefärlig mängd judisk befolkning i Norge 1940

773

Deporterade till Auschwitz-Birkenau 1942–1943

38

Överlevde Förintelsen

1 200

Ungefärligt antal som flydde från Norge till Sverige

Anhöriga och andra ser skeppet *Donau* lämna kajen i Oslo 26 november 1942. Foto: Georg W. Fossum, Nasjonalbiblioteket, Oslo.

Massarresteringar och deportationer

Hösten 1942 inleddes massarresteringarna av judar i Norge. Den 26 oktober greps alla judiska män över 15 år. En månad senare arresterades även kvinnor och barn. Norska poliser deltog i arresteringarna och myndigheterna beslagtog de förföljdas bostäder, affärer och tillgångar.

Den största deportationen skedde den 26 november 1942. 529 judiska kvinnor, män och barn fördes med fartyget *Donau* från Oslo till Stettin och därefter med tåg till Auschwitz-Birkenau. De flesta mördades efter ankomsten. Fyra transporter avgick fram till februari 1943. Sammanlagt deporterades 773 judar från Norge. Endast 38 överlevde.

Även romer förföljdes och mördades under Förintelsen. Under mellankrigstiden drevs norska romer ut och gjordes statslösa. De nekades att återvända till Norge och få inresa i Sverige.

Carl Fredriksens transport hade flyktingar i lasten

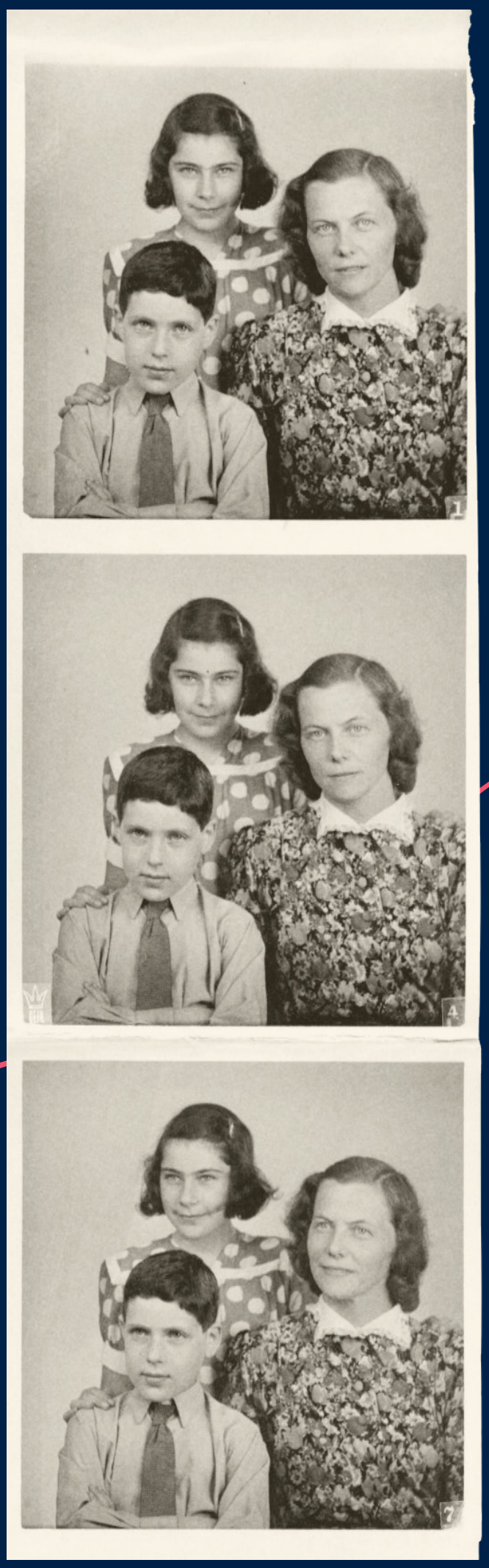
Efter massdeportationerna av norska judar hösten 1942 blev behovet av organiserade flyktvägar akut. I Oslo byggde personer inom motståndsrörelsen upp det hemliga nätverket Carl Fredriksens transport.

En central uppsamlingsplats var Rolf A. Syversens trädgårdsmästeri. Dit fördes människor som hållits gömda på olika platser i staden. Nattetid kördes de vidare i lastbilar. Förarna låtsades transportera varor och flyktingarna doldes i lasten. I kodspråket kallades de ibland för ”potatis” eller ”kålrabbi”. Ofta körde två lastbilar tillsammans med omkring 20 personer i varje. Bilarna tog sig så nära gränsen som möjligt. Därifrån fortsatte flyktingarna till fots genom skogen, ledda av gränslotsar.

Mellan november 1942 och början av 1943 hjälpte nätverket omkring 1 000 människor till Sverige. Ungefär hälften var judar. Verksamheten avslöjades och flera av hjälparna tvingades fly. Rolf A. Syversen greps i juli 1943 och avrättades i Trandumskogen utanför Oslo den 30 oktober 1944.

Rolf A Syversen i sitt växthus i Oslo. Foto: Judiska museet Oslo.

Barnen Ilse och Tommy Mautner flydde till Sverige med hjälp av Carl Fredriksens Transport. Annie Sahlberg blev deras fosterförälder i Sverige. Foto: HL-senteret, Oslo.

Flykten över havet

Flyktvägarna gick inte bara genom skog och land, utan också över havet. Små båtar gick från den norska kusten till Bohuslän.

Resorna skedde ofta i mörker för att undvika tyska patrullbåtar. Båtarna var små, ofta överlastade, och vädret kunde snabbt förändras. Fiskare och kustbor visade vägen. De kände farvattnen och hjälpte flyktingar över havet, ofta i sina egna båtar.

När flyktingarna kom fram var de ofta nedkylda och utmattade. De togs i land, registrerades och skickades vidare i Sverige.

Foto: Digitalarkivet Norge

Civila insatser med hög insats

Fiskare och andra kustbor spelade en avgörande roll. De tog stora risker när de förde flyktingar över havet. Om de upptäcktes kunde både de själva och flyktingarna arresteras. För många var hjälpen självklar. Efter hand blev överfarterna mer organiserade, med återkommande båtfärder mellan Norge och Sverige.

När båtarna nådde Sverige togs flyktingarna emot direkt i kustsamhällena i Bohuslän. De fick mat, värme och en plats att vila efter den farliga resan. Många togs först emot i privata hem eller enkla lokaler. Därefter tog myndigheter över. Flyktingarna registrerades och skickades vidare till andra delar av landet där de kunde börja ett nytt liv.

”Det var vår självklara plikt den insats vi gjorde och vi tvekade heller aldrig. Neutrala var vi inte, det kan jag gott tillstå nu, och trafiken växte och organiserades. I de sista krigsåren gick över 20 fartyg i reguljär trafik mellan Norge och Koster med flyktingar av olika slag, och båtarna gick inte tomma tillbaka. Det var åtskilliga laster med vapen och handgranater som gick här ifrån till norska hemmafronten.”

Chefen för tullen i Sydkoster Håkan Reinholdsson, intervju i Göteborgsposten 4 september 1960.

Foto: Bohusläns museum

Gränspolisens svåra arbete

Vid gränsen var det enskilda tjänstemän som skulle tolka och tillämpa de svenska inresereglerna. Deras bedömningar fick stor betydelse för om människor på flykt släpptes in eller avvisades. Reglerna var inledningsvis otydliga och tillämpades olika.

De flesta norrmän togs emot som politiska flyktingar och skickades vidare till tillfälliga boenden eller arbete. Mot judiska flyktingar var Sverige länge mer restriktivt. De betraktades inte som politiska flyktingar och riskerade därför att avvisas. Efter deportationerna av norska judar hösten 1942 förändrades den svenska hållningen. När Danmarks judar hotades 1943 meddelade Sverige att de var välkomna.

I Norge tvingades judar från januari 1942 att få sina identitetshandlingar stämplade med ett rött J. Märkningen gjorde det lättare att identifiera och registrera dem.

j.nr. 9178
(Foto).
Etternavn: Kronik 246
Fornavn: Arne
Fødested: Oslo
Født: 21-9 1924
Statsborgerlige forhold: norsk.
Nr. 200375
1931 c
J

Alla judar i Norge fick J-stämplade identiteskort. Arne Kronik på bilden deporterades med Donau 26 november 1942 och mördades i Auschwitz. Foto: Digitalarkivet Norge

Mottagande och liv i Sverige

När flyktingarna kom till Sverige placerades de på flyktingförläggningar eller hos privatpersoner. Efter en tid kunde många skapa en mer stabil tillvaro. Vuxna arbetade eller deltog i det norska livet i exil, bland annat inom kultur och utbildning. Barnen gick i svensk skola. Från 1943 fick en del flyktingar militär utbildning i Sverige. Eftersom detta stred mot Sveriges neutralitet kallades förbanden polistrupper. De skulle bidra vid Norges befrielse och upprätthålla ordningen efter ockupationen.

Samtidigt levde flyktingarna i ovisshet om hur länge de skulle stanna. När kriget tog slut 1945 återvände de flesta till Norge.

Solveig Levin och hennes treåriga dotter Mona flydde från Oslo 1942. I Sverige återförenades de med Monas pappa Robert. Familjen bodde i Stockholm fram till krigsslutet 1945. År 1944 föddes Monas syster Sidsel. Foto: Privat

Mottagandecenter i Kjesäter

År 1942 upprättades ett mottagningscenter för norska flyktingar i Vingåker på slottet Kjesäter. Verksamheten organiserades av den norska exilregeringen i London. Under kriget passerade cirka 40 000 norska flyktingar genom Kjesäter. Foto: Arkivverket/Riksarkivet i Norge.

Flykten över fjällen

Foto: Digitalarkivet Norge

Flykten kunde också ta vägar genom ett ännu mer krävande landskap. Många flyktvägar gick över fjällen. De judar som flydde från Trondheim tog sig över gränsen in i Jämtland och Härjedalen.

Flykten skedde till fots eller på skidor genom vidsträckta områden med få vägar och långa avstånd mellan byar. Vägen gick över kalfjäll, genom dalar och längs stigar som bara lokala människor kände till.

Fjällen gav skydd från upptäckt men innebar också stora faror. Kyla, stormar och snö kunde snabbt göra flykten livsfarlig. Många var beroende av hjälp för att klara vägen.

Samiska gränslotsar visade vägen

I de väglösa fjällområdena blev samers kunskap om landskapet livsviktig. De visste var snön bar, var isarna var säkra och hur man tog sig fram i mörker och oväder. Många flyktingar hade vandrat i dagar genom kyla och snö. I kåtor och samevisten fick de mat, värme och hjälp vidare. Svårt medtagna personer kunde transporteras med rensläde till sjukstugor och uppsamlingsplatser.
I Tysfjord organiserade storlotsen Peder Knutsen flykten över fjällen till Jokkmokk. Han korsade själv gränsen ett sextiotal gånger och hjälpte hundratals människor.

Insatserna var förenade med stora risker. Efter att Amund Päiviö hjälpt flyktingar över gränsen 1942 identifierades han på ett tidningsfoto och fördes till koncentrationslägret Sachsenhausen. Trots faran fortsatte många att hjälpa.

”Räddningen för de sju flyktingarna var att det fortfarande fanns same-bosättningar så högt upp i fjällen.”

Ambulansförare intervjuad i Dagens Nyheter, 11 januari 1944.

Foto: Okänd

Flickan i ryggsäcken

Anne Ruth Klein var fyra år och bodde i Trondheim med sina föräldrar Josef och Irene. Hösten 1942 greps Josef tillsammans med andra judiska män. Han fördes till Falstad fångläger och senare till Bredtveit fängelse i Oslo. Familjens hem och affär beslagtogs.

När även judiska kvinnor och barn hotades måste Irene och Anne Ruth fly. De gömdes hos familjen Moan på en gård i Leksvik. Där väntade de i flera veckor på snö och på rätt tillfälle att ta sig över gränsen. Irene, som aldrig hade åkt skidor, övade på köksgolvet.

När tysk polis var på väg till området tvingades de ge sig av. Jon Moan och andra hjälpare förde dem vidare med spark och båt och sedan på skidor över fjället. Anne Ruth satt på Jon Moans rygg i en ryggsäck sydd av en skinnfäll. När Irene inte längre orkade byggde gruppen en enkel pulka och drog henne genom snöstormen.

Efter tre dygn nådde de Jämtland den 21 december 1942. Senare återförenades de med Josef, som också hade lyckats fly till Sverige.

”...Hvordan kan man takke folk som har reddet livet sitt?”

Anne Ruth Klein, i Jon Moans gästbok år 1998.

Anne Ruth Klein från Trondheim fördes över gränsen i en ryggsäck i december 1942. Foto: Judiska museet Trondheim

Människors val spelar roll

Berättelserna i utställningen visar vad flykten kunde innebära och vilka val människor stod inför.

Under den tyska ockupationen av Norge förföljdes och deporterades judar. Även andra människor, de som gjorde motstånd och personer som av olika skäl hotades av ockupationsmakten, tvingades fly. Närheten till Sverige blev en avgörande möjlighet till räddning. Samtidigt valde enskilda människor att hjälpa. Civila organiserade flyktvägar, ordnade transporter och visade vägen över gränsen till Sverige. Andra tog emot dem som kom fram. Insatserna skedde under hot om allvarliga straff. De som deltog var inte myndigheter eller militär, utan människor i vardagen. De använde de möjligheter som fanns, sina yrken, sina hem och sina kontakter, för att hjälpa andra. Deras handlingar visar att även i ett samhälle där rättigheter avskaffas och våldet är närvarande finns ett handlingsutrymme.

Kunskap om dessa civila insatser ger perspektiv och väcker frågor om ansvar, mod och medmänsklighet. Vad gör vi när människor förföljs? Vilket ansvar har den som ser? Historien visar att människors val spelar roll.

Foto: Digitalarkivet Norge